

КА БОЉОЈ  
ДЕМОГРАФСКОЈ БУДУЋНОСТИ СРБИЈЕ

---

ИЗДАВАЧИ

Српска академија наука и уметности  
Институт друштвених наука  
Београд, 2018

ЗА ИЗДАВАЧЕ

академик Владимир С. Костић  
др Горан Башић

УРЕДНИЦИ

академик Владимир С. Костић  
проф. др Славица Ђукић Дејановић  
проф. др Мирјана Рашевић

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. др Гордана Војковић  
проф. др Миладин Ковачевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Анка Јакшић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Вељко Сретеновић

ГРАФИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ

Милорад Митић

ИЛУСТРАЦИЈА НА КОРИЦАМА

Брајан Неш Гил

ШТАМПА

Службени гласник, Београд

# КА БОЉОЈ ДЕМОГРАФСКОЈ БУДУЋНОСТИ СРБИЈЕ

зборници

**ВЛАДИМИР НИКИТОВИЋ**

Институт друштвених наука, Београд

---

## Значај политичког одговора за демографску будућност Србије<sup>1</sup>

---

### Апстракт

Полазећи од актуелних демографских изазова с којима се суочава наше друштво, у раду је указано зашто је на њих важно адекватно политички одговорити у деценијама пред нама. Комплексност демографских импликација исказана је кроз резултате дугорочних пројекција становништва Србије које се базирају на два теоријска концепта – достизању нове равнотеже између рађања и смртности у складу с пост-транзиционим моделом фертилитета, према пројекцијама Уједињених нација, и миграционој транзицији која читаву Европу види као имиграциони континент. Такав приступ подразумева да би друштва која су се међу првима суочила с ниским фертилитетом, те популационим старењем, попут становништва Србије све више требало да цене улагање у људски капитал, а не у саму величину популације за разлику од ранијих времена. Један од важнијих закључака јесте тај да би миграциона компонента могла имати важан утицај на демографски развој земље, нарочито у смислу ублажавања ефеката недовољно високог фертилитета на старосну структуру становништва у условима дубоке укоренености механизма који одржавају ниске репродуктивне норме у савременом друштву. Такво сагледавање демографских процеса омогућава постављање реалистичних оквира стратегијама у којима је признавање важности имиграционог чиниоца, односно подизања образовног нивоа и економске активности популације, чини се, од пресудног значаја за будући одрживи демографски развој земље.

**Кључне речи:** миграција, недовољно рађање, популациона политика, проширење ЕУ, одрживи демографски развој

---

<sup>1</sup> Овај чланак представља резултат рада на пројекту III 47006 „Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

## Увод

Ниске репродуктивне норме, демографско старење и имиграција су главна макро демографска обележја европског континента у 21. веку, при чему имиграција још увек није одлика већине бивших социјалистичких држава. Као резултат, етнокултуролошка матрица „старе“ Европе се интензивно мења, мобилност постаје једно од примарних обележја становништва, а улагање у људски капитал, те „активно старење“ одговори на смањење популација, односно продужење животног века. У односу на демографију 20. века, уместо показатеља популационог раста, у први план су избили комплексни индикатори који оцењују квалитативне потенцијале популације, што потврђује промену тежишта кључних популационих изазова у савременим друштвима.

Актуелне пројекције светског становништва у издању Популационог одсека при Уједињеним нацијама (УН) следе концепт у основи теорије демографске транзиције, по коме ће светска популација достићи нову равнотежу између рађања и смртности. У том светлу, актуелна криза рађања, с којом се суочавају 83 државе света, односно 46 процената светске популације укључујући цео европски континент, али и неке од најмногљуднијих земаља (Кину, САД, Бразил, Русију, Јапан и Вијетнам),<sup>2</sup> не мора нужно значити негативне импликације за будући демографски развој, с обзиром на то да су у 20. веку већ забележене две кризе са стопом укупног фертилитета (СУФ) испод нивоа замене генерација, нити забринутост мора неизбежно резултирати мерама популационе политике. Такав приступ подразумева да би друштва која су се међу првима суочила с ниским фертилитетом, те популационим старењем, попут становништва Србије (у даљем тексту се мисли на популацију Србије без података за АП Косово и Метохија), све више требало да цене улагање у људски капитал, а не у саму величину популације, за разлику од ранијих времена, те да, иако би будуће генерације могле бити упола мање од садашњих, то не

<sup>2</sup> United Nations, *World Population Prospects – The 2017 Revision, Key findings and advance tables* (New York: United Nations – Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2017), 6.

мора нужно бити негативна импликација; напротив. Стога би препорука пре ишла ка јавним политикама које стимулишу подизање квалитета и нивоа образовања младих, а не ка класичном пронаталитетном приступу или, шире, ка политикама у области подршке породици.<sup>3</sup>

С друге стране, извесно је да се ствара читава зона депопулације дуж источног обода ЕУ, која је, према прогнози УН,<sup>4</sup> најизраженија у глобалним оквирима. Консеквенце у виду регионалне и субрегионалне депопулације, те дефицита у понуди радне снаге, свакако су снажан ограничавајући чинилац за ионако слабе економије у овом региону. Стога је врло раширена бојазан да, без што промптније акције доносилаца одлука, друштва суочена с дуготрајном стопом укупног фертилитета нижом од 1,5 детета по једној жени упадају у „замку ниског фертилитета“ из које нема излаза,<sup>5</sup> односно постоји дугорочна опасност за њихов демографски опстанак. Такав приступ захтева ургентне и одлучне мере у земљама јако ниског фертилитета,<sup>6</sup> као што је Србија, јер не подразумева да су трендови фертилитета постепени и реверзибилни како их описује демографска транзиција, као линеарна, пре свега, класификациона, еволуциона схема,<sup>7</sup> што је углавном случај у конвенционалним пројекцијама агенција попут Еуростат-а, УН и националних статистичких завода, које доносиоци одлука типично консултују у својим стратегијама. Неки од најважнијих изазова битних за разумевање популационог питања размотрени су у наредном одељку.

<sup>3</sup> Dick Van de Kaa, "Temporarily New: On Low Fertility and the Prospect of Pro-natal Policies", *Vienna Yearbook of Population Research* (2006): 208–9.

<sup>4</sup> United Nations, *World Population Prospects*, 13.

<sup>5</sup> Wolfgang Lutz, Vegard Skirbekk and Maria Rita Testa, "The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe", *Vienna Yearbook of Population Research* (2006): 188.

<sup>6</sup> Peter McDonald, "Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy", *Population and Development Review* 32, 3 (2006): 488.

<sup>7</sup> Simon, Szreter, "The idea of demographic transition and the study of fertility change. A critical intellectual history", *Population and Development Review* 19, 4 (1993): 689.

## Кључни демографски изазови пред Србијом

Популација наше земље спада у демографски најстарије на свету. Стопе рађања су испод „просте репродукције“ више од шест деценија, при чему је остварено тек минимално смањење смртности становништва старијег од 50 година у поређењу с већином европских држава. Резултат ових дугорочних трендова представља просечна годишња разлика од око 35.000 више умрлих него рођених у протеклој деценији. Србија се, у исто време, уклопила у преовлађујуће емиграциони карактер региона који обухвата појас од Хрватске на западу до Бугарске и Румуније на истоку, што има за резултат просечан годишњи негативан биланс спољне миграције од најмање 15.000 лица у највиталнијем и репродуктивно кључном животном добу. У периоду 2010–2015. година, темпо смањења укупног броја становника Републике Србије износио је просечно –7,7 промила годишње, што нашу земљу ставља у епицентар глобално најизраженије зоне депопулације. Коначно, просторна импликација таквих демографских процеса доводи до све бржег пражњења пограничних региона уз паралелно „сажимање“ становништва у правцу неколико највећих урбаних центара.

Актуелне демографске изазове с којима се суочава наше друштво можемо сагледати кроз три димензије: трендове компоненти популационе динамике (рађања, смртност и миграције), њихове структурне импликације и питања популационе политике. У погледу популационих трендова, издваја се барем шест кључних изазова: „замка“ ниског фертилитета (дуготрајан просечан број рођене деце по једној жени нижи од 1,5), пораст емиграције, стагнација стопа доживљења код старијих од 65 година, спор пораст нивоа људског капитала, ниске стопе економске активности млађих и старијих лица, те регионална и субрегионална депопулација. Најважније структурне импликације наведених популационих трендова односе се на смањење обима радне снаге, смањење популације у школском узрасту, смањење обима потенцијалних мајки, пораст броја и удела пензионера, низак ниво људског капитала и концентрисање популације махом дуж аутопутева. У погледу популационе политике, кључни изазови који су пред нашим друштвом, а који ће тек добити на својој тежини, јесу:



притисак на здравствени и систем социјалне заштите, одрживо функционисање школског система, понуда и квалитет радне снаге, те просторна уравнотеженост демографског развоја.

## Очекиване популационе тенденције у 21. веку

Према релевантним пројекцијама светских агенција, пораст глобалне популације изван је најмање до средине века у одсуству непредвидивих катастрофа природног и/или антропогеног порекла. С друге стране, изван је и дивергентан популациони тренд у региону којем Србија припада географски. Дакле, иако ће човечанство у наредним деценијама и даље више бринути о ефектима пораста своје величине, посебно због групе од 47 најслабије развијених земаља које још увек одликују стопе рађања двоструко веће од нивоа потребног за замену генерација, пројекције УН најављују да ће се до 2055. године, услед наставка тренда недовољног рађања, чак 51 земља света суочити са смањењем своје популације, од тога њих десет, укључујући Србију, од најмање 15%.<sup>8</sup>

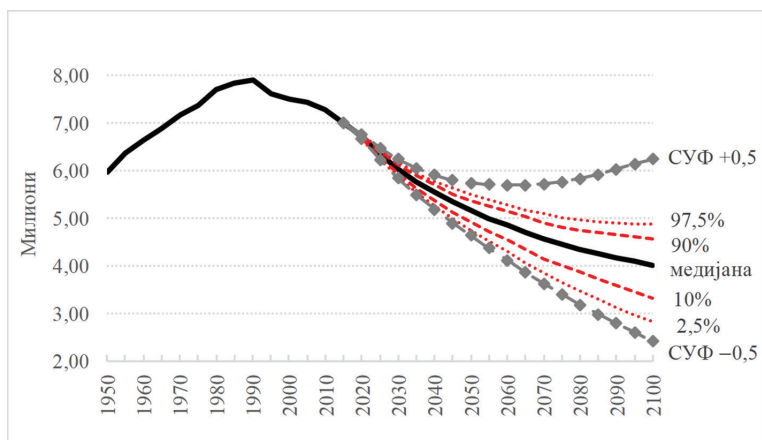
Значај политичког одговора за демографску будућност Србије дискутује се на основу резултата недавно објављених пројекција до 2055, са екстензијом до 2100. године.<sup>9</sup> Ови дугорочни изгледи постављени су на два теоријско-методолошка концепта. Први је посттранзициони опоравак стопе укупног фертилитета, који је Популациони одсек УН у својој актуелној ревизији *Изгледа светске популације* изградио на хомеостатичком оквиру теорије демографске транзиције, према којем стопа укупног фертилитета у региону ЈИ Европе, ни до краја века, не би достигла ниво потребан за замену генерација.<sup>10</sup> Други теоријски концепт – модел миграционог циклуса, у основи дубоко емпиријски, је, осим што се логично допуњује са првим, од суштинског значаја за идеју овог саопштења будући да подразумева да ће се цео европски континент у

<sup>8</sup> United Nations, *World Population Prospects*, 5.

<sup>9</sup> У чланку су приказани резултати на бази симулација модела описаног у Vladimir Nikitović, „Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije”, *Stanovništvo* 54, 2 (2016): 34–39.

<sup>10</sup> United Nations, *World Population Prospects*, 32–36.

Графикон 1. Историјско и прогнозирано кретање броја становника Србије 1950–2100.



наредним деценијама постепено преобразити у имиграциони.<sup>11</sup> У том погледу, реализација овог концепта практично представља сагледавање политичког уплива на демографску будућност имајући у виду да миграциона транзиција подразумева социоекономску трансформацију друштва, која је у овој пројекцији операционализована кроз оцену демографских ефеката приступања Србије ЕУ, као кључног политичко-економског окидача миграционе транзиције. У складу с принципима концепта миграционог циклуса и искуствима нових имиграционих области у Европи, претпоставка је да ће дужи период бити неопходан да би се наше друштво привикло на нову реалност. Не само модел миграционог циклуса, већ и дужа историјска перспектива емпиријских налаза на простору Балкана, која овде није експлицитно разматрана, указује да ће Србија вероватно доживети нову имиграцију посматрано на нешто дужи рок. У прилог томе је и један од резултата ових пројекција који указује да би значајан пораст стопе укупног фертилитета, тј. до и око нивоа 2,1 („замена генерација“), који се у актуелним званичним пројекцијама уочава као ултимативни циљ популационе политике Србије, био далеко изван могућих исхода.

<sup>11</sup> Heinz Fassmann and Ursula Reeger, “‘Old’ immigration countries in Europe. The concept and empirical examples”, in *European Immigrations: Trends, structures and policy implications*, Marek Okólski (ed.) (IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012), 72.

Највеће су шансе да ће се популација Србије смањити за 28,4% између 2015. и 2055, што нас сврстава у врх листе од 10 држава за које је предвиђено највеће смањење до средине века (преко 15%) у светским оквирима – углавном земље бившег Источног блока и Хрватска. Главни разлог за такав тренд биће негативан природни прираштај (-1,9 милиона), а у мањем обиму нето емиграција (-78 хиљада). Треба имати у виду да је током читавог периода 2015–2055. предвиђена СУФ испод нивоа потребног за замену генерација, док би миграциони биланс требало да буде позитиван тек након 2035. до када би се окончао негативан миграциони ефекат изазван приступањем ЕУ. Штавише, модел је показао да ни тако невероватан сценарио као што је значајно повећање стопе укупног фертилитета (за 0,5 детета по жени у односу на највероватнију будућност лаганог опоравка фертилитета) ни близу не би омогућио повратак на популациони максимум из 1990, што је, свакако, један он најважнијих налаза (графикон 1, табела 1).

Табела 1. Прогноза броја становника (медијана и 80% интервал предвиђања) и традиционалне варијанте УН (+/- 0,5 детета у односу на прогнозу стопе укупног фертилитета)

	Год.	80% интервал предвиђања			СУФ +/- 0,5	
		доња гр.	медијана	горња гр.	-0,5	0,5
Војводина	2015		1.855.571			
	2035	1.461.097	1.500.021	1.539.506	1.425.636	1.572.327
	2055	1.187.610	1.268.060	1.350.326	1.104.714	1.447.986
Централна Србија	2015		5.140.644			
	2035	4.153.445	4.279.935	4.389.473	4.070.693	4.487.032
	2055	3.478.100	3.741.154	3.976.102	3.272.474	4.260.945
Република Србија без података за АП Косово и Метохија	2015		6.996.215			
	2035	5.640.035	5.774.646	5.900.948	5.496.328	6.059.359
	2055	4.728.966	5.000.839	5.247.676	4.377.188	5.708.931

Извор: Прорачуни аутора према моделу у: Nikitović, „Dugoročne demografske implikacije“, 34–39. Напомена: Република Србија без података за АП Косово и Метохија.

Најизвесније је да би удео популације старих (65 и више година) порастао за готово 50%, док би се удео најстаријих (85 и више година) увећао 2,5 пута током наредне четири деценије. Прогноза да ће у Србији демографски притисак старих на популацију у радном добу највероватније порастати за 75% до средине века, најважнија је дугорочна демографска импликација. Стабилизација удела старих очекује се тек након 2055. управо због дуготрајног периода релативно уједначеног нивоа СУФ који карактерише крај транзиционе и пост-транзициону фазу фертилитета. Актуелни удео женске популације у фертилном добу би се највероватније смањило за 17% до средине века, што представља битно ограничење демографског оквира за евентуалне пронаталитетне политике.

Приказани резултати указују да улога миграција може бити дугорочно од већег значаја за Србију у односу на раније периоде имајући у виду очекивани негативан утицај фертилитета недовољно високог за замену генерација током наредних деценија. То се може показати када се пројекциони резултати искажу са и без ефекта миграционог биланса. Притом, утицај миграције може бити разложен на директну и индиректну компоненту, где се прва односи на збир нето миграције током пројекционог периода, а друга на збир броја рођених односно умрлих у истом периоду које је миграција спречила или узроковала зависно од смера миграционих токова. Треба истаћи да у случају индиректног утицаја миграција, нису прављене претпоставке о хипотетичким демографским догађајима који су се могли догодити емигрантима да нису емигрирали. Резултати су сагледани у два пресека (2035, 2055) с обзиром на то да је, према концепту миграционог циклуса, претпостављено да преломна година између иницијалне, предранзиционе фазе (већи одлив становништва изазван приступом ЕУ) и средње, транзиционе фазе (имиграција типично надмашује емиграцију) буде 2035. година (табела 2).

Очекује се да број становника Србије у 2035. години буде мањи за 313 хиљада него што би био у одсуству миграционе компоненте, при чему директан утицај миграција на ово смањење представља негативан миграциони биланс од 236 хиљада у периоду 2015–2035. Главни део индиректног утицаја (мањак од 77 хиљада) огледа се у броју беба које би се родиле (70 хиљада) у

Табела 2. Прогноза броја становника 2035. и 2055. с миграционим утицајем и без њега

Прогноза броја становника	2015 (000)	2035 (000)		2055 (000)	
		Без миграције	Са миграцијом	Без миграције	Са миграцијом
Војводина	1.855,6	1.599,5	1.500,0	1.330,9	1.268,1
Централна Србија	5.140,6	4.492,2	4.279,9	3.882,8	3.741,2
Република Србија	6.996,2	6.087,6	5.774,6	5,206.0	5.000,8
Миграциони утицај	2015–2035 (000)				
	Укупно	Директни	Индијектни		
			Укупно	Рођени	Умрли
Војводина	-99,5	-75,4	-24,1	-21,7	2,3
Централна Србија	-212,3	-160,3	-52,0	-48,5	3,5
Република Србија	-312,9	-235,8	-77,1	-70,0	7,1
	2035–2055 (000)				
Војводина	36,6	50,4	-13,8	-14,4	-0,6
Централна Србија	70,6	107,1	-36,5	-33,9	2,5
Република Србија	107,7	157,5	-49,8	-48,0	1,8

Извор: Прорачуни аутора према моделу у: Nikitović, „Dugoročne demografske implikacije“, 34–39.

Напомена: Република Србија без података за АП Косово и Метохија.

истом периоду да није предвиђене емиграције. Практично, на свака четири емигранта до 2035. изгубили бисмо још једну особу услед емиграцијом нереализованог природног пораста.

У наредном периоду (2035–2055) позитивног салда спољних миграција, очекује се да би смањење броја становника Србије било израженије за 108 хиљада у одсуству миграционе компоненте. Вредно је напоменути да ће, упркос овој промени смера нето миграције (директан миграциони утицај од 158 хиљада људи) након 2035, индиректан миграциони утицај (биланс природног кретања од –50 хиљада лица) остати негативан све време. Образложење оваквог резултата лежи у старосној структури становништва која је „окрњена“ у свом највиталнијем делу услед дуготрајне емиграције. Овај налаз нам сугерише да претпостављени

износ позитивне нето миграције није довољан да потпуно компензује негативан предзнак популационе динамике индукован дугом историјом нето емиграције и нивоа фертилитета недовољног за замену генерација.

Са аспекта раније наведених кључних демографских изазова у наредним деценијама, посебно је значајан утицај миграције на старосну структуру становништва. Услед очекиваног негативног миграционог салда у периоду 2015–2035, пројекција за 2035. показује да би удео млађих од 15 година био мањи за 4,4%, а удео старијих од 65 година, те коефицијент зависности старих већи за 6,6%, односно 8,4% него у одсуству миграционе компоненте. Међутим, миграциона транзиција након 2035, позитивно би се одразила већ на уделе млађе (0–6) и популације у ширем школском узрасту (5–24), који би у 2055. били већи за 2%, односно 0,6% него у одсуству миграционе компоненте. Истовремено, неповољан утицај миграције на удео старијих лица и демографски притисак који она врше на популацију радног узраста значајно би се смањило – на свега 2,8%, односно 4,8% више него у пројекцији без миграција у 2055.

### **Препоруке за суочавање с демографским изазовима**

За формулисање разложних препорука доносиоцима одлука у вези са очекиваним демографским изазовима у Србији, потребно је претходно истаћи два јасна ограничења која намеће сам демографски оквир: извесност наставка смањења и старења популације до средине века, односно висока вероватноћа негативног биланса спољне миграције у наредних 10–15 година. Полазећи од ограничења демографског оквира, а имајући у виду глобалне промене миграционих праваца, као и стратешки циљ прикључења Србије ЕУ, није нереално да до средине века овај регион постане усељенички, према теорији миграционог циклуса,<sup>12</sup> а у складу с дубински имигрантским концептом ЕУ који вуче

<sup>12</sup> H. Fassmann and U. Reeger, “‘Old’ immigration countries”, 67–68.

корене из колонијалног доба,<sup>13</sup> што би значајно променило постојеће представе о демографској будућности Србије, али и читавог региона бивше Југославије. Иако на том путу постоје бројне, пре свега економске, препреке, барем на краћи рок, чини се да су највеће оне које се односе на спремност локалног становништва на прилив имиграната, нарочито оних који се значајно разликују етнички, расно и/или културолошки, али и на институционално непрепознавање миграционог питања.<sup>14</sup> Управо би ту улога јавних политика могла бити кључна, као што показују искуства других земаља које су прошле или пролазе путем миграционе транзиције.

Ако се, међутим, посматра дугорочна импликација овде дискутованих пројекција у погледу популационог старења, која подразумева њихову екстензију до 2100. сходно моделу пост-транзиционог фертилитета,<sup>15</sup> отварају се, чини се, дубља питања. Управо би дуготрајно низак ниво фертилитета на релативном стабилном нивоу, као и његов тек лагани опоравак у наредним деценијама, био разлог који би до краја века стабилизовао старосну пирамиду Србије, указујући на ново равнотежно стање. Ту вероватно лежи и одговор на уобичајена питања у вези са забрињутостју за демографску будућност земље. Пораст удела старих јесте неизбежан, али свакако има своје границе. Стога ће најизазовнији период бити до средине века, када се треба прилагодити новој реалности, која не мора нужно бити лоша, имајући у виду искуства најразвијенијих држава. Она, с једне стране, подразумевају – прихватање концепта активног старења, који је постао истакнута концепција у политичком дискурсу, поготово остареле популације ЕУ, као један од важнијих начина за превазилажење последица нове реалности, упркос контроверзама које га прате,<sup>16</sup>

<sup>13</sup> Paul Demeny, "Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century", *Population and Development Review* 29, 1 (2003): 27–28.

<sup>14</sup> Mirjana Rašević, *Migration and Development in Serbia* (Belgrade: International Organization for Migration, 2016), 86.

<sup>15</sup> Leontine Alkema et al., "Probabilistic Projections of the Total Fertility Rate for All Countries", *Demography* 48, 3 (2011): 826–829.

<sup>16</sup> Silke Van Dyk et al., "The Many Meanings of 'Active Ageing', Confronting Public Discourse with Older People's Stories", *Recherches sociologiques et anthropologiques* 44, 1 (2013): 99.

а с друге стране – инсистирање на квалитету уместо на квантитету популације, где образовање има кључну улогу.<sup>17</sup> Стога, чисто демографски чинилац не мора бити ограничавајући за обим и квалитет будуће радне снаге, за разлику од обима укупне популације, будући да, у европским оквирима, Србију одликују најниже стопе економске активности најмлађег (15–24) и најстаријег (55–64) дела радног контингента. У том смислу треба разумети препоруке неких од водећих демографа данашњице да примарни циљ популационе политике у овом веку треба да буде јачање базе људских ресурса у циљу националног и глобалног одрживог развоја,<sup>18</sup> што из угла актуелних поставки јавних политика у Србији делује као приличан изазов.

„Инвестирање у људски капитал значи инвестирање у образовање, за које је установљено да побољшава здравље. Образовање и боље здравље воде ка бољем индивидуалном благостању и продуктивности, што, пак, потпомаже економску стабилност и могућност активног учешћа у животу. Образованије становништво је, такође, способније да се прилагоди или одговори на изазове животне средине, као што су ефекти климатских промена. Образованије особе живе дуже и остају здраве дуже. Ово је само неколико примера како инвестирање у људски капитал може бити покретач одрживог развоја и кључна стратегија за управљање демографским променама“.<sup>19</sup> Иако је бројност једне популације и даље битно демографско обележје, поједине популационо мале европске државе на северу континента, али с високим нивоом људског капитала, представљају парадигму ове трансформације која је узела маха у последње две деценије.

Разматрање недовољне ефикасности мера које се спроводе, указује на то да политички одговор мора бити интензиван, целовит, истраживачки, директан, дугорочан, стратешког типа. То потврђује и недавна анализа о утицају промена у режиму миграције, фертилитета и економске активности на становништво и ресурсе радне снаге у Србији у средњорочном периоду од 30

<sup>17</sup> Van de Kaa, “Temporarily New”, 197; W. Lutz, “A Population Policy Rationale”, 534.

<sup>18</sup> W. Lutz, “A Population Policy Rationale”, 528.

<sup>19</sup> UNFPA, *ICPD Beyond 2014 Review in the UNECE Region* (New York, Geneva: UNFPA, UNECE, 2012), 7.



година. Позитиван ефекат смањења емиграције и евентуалног повећања имиграције је најбитнији краткорочно, јер и мигранти старе, док би резултати политике повећања фертилитета могли постати видљиви тек након нешто дужег времена. Међутим, најбоље резултате би дала симултана имплементација свих политика које се тичу популационог развоја Србије (подстицање рађања, промена миграционог обрасца, смањење смртности одојчади, али и старијих средовечних, пораст економске активности), па би је требало препоручити као избор, будући да истовремено делотворно смањује коефицијент економске зависности, успорава смањење популације и подмлађује је.<sup>20</sup> Но, треба имати у виду да таква будућност претпоставља да ће у Србији доћи до снажног економског развоја у комбинацији с врло делотворним политикама које стимулишу запошљавање, минимизују потребу за емиграцијом, привлаче стране раднике, смањују дефицит радне снаге узрокован популационим старењем и подижу стопу укупног фертилитета до 1,9 детета по жени, односно до нивоа који данас одликује државе попут Француске, Ирске и Шведске. Иако ни овај, крајње оптимистичан, сценарио не омогућава одржање данашње популационе величине Србије, извесно је да би довео до подмлађивања и поновног достизања актуелног обима радне снаге до 2050, што спада у домен савременог схватања одрживог демографског развоја. Међутим, такав приступ демографском питању Србије подразумева разумевање неопходности за стратешким опредељењем приликом дефинисања мера популационе политике.

У одсуству одговора на питање оптималне величине популације у савременим друштвима, као кључно се намеће питање одрживог демографског развоја са аспекта оптималног односа између великих старосних група становништва – младих, радног контингента и старих. У том погледу, новија истраживања показују да за већину земаља постоје економски разлози због којих би фертилитет нешто испод нивоа замене генерација био пожељнији од оног на нивоу замене. У једном од њих које укључује образовање као чинилац одрживог демографског развоја, прорачун

<sup>20</sup> Marek Kupiszewski, Dorota Kupiszewska and Vladimir Nikitović, *Impact of demographic and migration flows on Serbia* (Belgrade: International Organization for Migration – Mission to Serbia, 2012), 88.

коефицијента економске зависности, тј. притиска младих и старих на радни контингент укључује, поред демографских компоненти, с једне стране трошкове образовања деце, односно пензија за старе, а с друге економске добитке од пораста образовног нивоа економски активне популације. Симулације за Европску унију, под претпоставком нулте миграције и постепеног пораста животног века, показале су да је оптималан ниво фертилитета, тј. онај који минимизује овако дефинисан коефицијент зависности, значајно испод нивоа замене генерација; да је у модел био укључен и ефекат имиграције, оптимални ниво фертилитета би се додатно спустио у односу на ниво замене.<sup>21</sup> У случају Србије, то би значило да би већ смањење нето емиграције на минимум, уз претпостављени економски опоравак, убрзало пут којим се иде ка остварењу одрживог демографског развоја имајући у виду досадашње тенденције стопе укупног фертилитета, односно дубоку укореењеност феномена недовољног рађања. У том смислу, потпуно је јасно колики би значај могла имати миграциона транзиција за дугорочну одрживост овог простора у целини. С друге стране, с обзиром на уочену тенденцију смањења стопе завршеног фертилитета, после њеног вишедеценијског стабилног нивоа,<sup>22</sup> реално постављен основни циљ политика које су усмерене на подстицање рађања могао би бити поновно достизање нивоа стопе од 1,85 детета по жени у наредних 10–15 година, односно пораст од минимум 10%.

## Закључак

Упркос пресудној улози фертилитета на смањење и старење популације Србије до средине века, симулације будуће популационе динамике које укључују дугорочну транзицију ка нето имиграцији, сугеришу да би миграциона компонента могла имати важан утицај на демографски развој земље нарочито у смислу ублажавања ефеката недовољно високог фертилитета на старосну

<sup>21</sup> W. Lutz, "A Population Policy Rationale", 529.

<sup>22</sup> Мирјана Рашевић, „Фертилитет женског становништва“, у *Популација Србије почешком 21. века*, ур. Владимир Никитовић (Београд: Републички завод за статистику Србије, 2015), 77.

структуру становништва. Осим тога, негативан индиректни утицај миграција на популациону динамику (губитак потенцијалних рађања услед типично младог профила емиграната) би се знатно умањио у условима нето имиграције. Стога ће транзиција ка стабилној нето имиграцији све више добијати на значају током наредних деценија имајући у виду негативан популациони моментум у коме се налазимо односно природно кашњење позитивних ефеката евентуалног пораста нивоа рађања. Штавише, дугорочно достизање пост-трансформационе фазе стабилне нето имиграције требало би уврстити у крајње циљеве политика које се тичу популационог развоја наше земље. Србија је, међутим, тренутно далеко како од значајнијег пораста фертилитета, тако и од привлачности за имигранте. Из тог разлога, поред стимулативних мера за пораст стопа рађања, смањење нето емиграције би требало да буде један од примарних задатака популационих и економских политика у наредном периоду.

Коначно, може се формулисати једна централна порука доносиоцима одлука у вези с демографским изазовима који су пред нама. Кључни предуслов приликом дефинисања политика које се тичу популационог развоја Србије јесте разумевање дубоке укоренености механизма који одржавају ниске репродуктивне норме у савременом друштву, односно суочавање са извесношћу даљег смањења и, што је нарочито изазовно, старења становништва. Такво сагледавање демографских процеса не подразумева песимистично полазиште за (не)решавање битних популационих питања, већ омогућава постављање реалистичних оквира стратегијама у којима је признавање важности имиграционог чиниоца, односно подизања образовног нивоа и економске активности популације, чини се, од пресудног значаја за будући не само демографски, већ и одрживи развој Србије.

## ЛИТЕРАТУРА

Рашевић, Мирјана. „Фертилитет женског становништва.“ У *Популација Србије почетком 21. века*, уредник Владимир Никитовић, 74–95. Београд: Републички завод за статистику Србије, 2015.

- Alkema, Leontine, Adrian E. Raftery, Patrick Gerland, Samuel J. Clark, François Pelletier, Thomas Buettner and Gerhard K. Heilig. "Probabilistic Projections of the Total Fertility Rate for All Countries." *Demography* 48, 3 (2011): 815–839.
- Demeny, Paul. "Population Policy Dilemmas in Europe at the Dawn of the Twenty-First Century." *Population and Development Review* 29, 1 (2003): 1–28.
- Fassmann, Heinz and Ursula Reeger. "'Old' immigration countries in Europe. The concept and empirical examples." In *European Immigrations: Trends, structures and policy implications*, Marek Okólski (ed.), 66–90. IMISCOE Research Series. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
- Kupiszewski, Marek, Dorota Kupiszewska and Vladimir Nikitović. *Impact of demographic and migration flows on Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration – Mission to Serbia, 2012.
- Lutz, Wolfgang. "A Population Policy Rationale for the Twenty-First Century." *Population and Development Review* 40, 3 (2014): 527–544.
- Lutz, Wolfgang, Vegard Skirbekk and Maria Rita Testa. "The Low Fertility Trap Hypothesis: Forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe." *Vienna Yearbook of Population Research* (2006): 167–192.
- McDonald, Peter. "Low Fertility and the State: The Efficacy of Policy." *Population and Development Review* 32, 3 (2006): 485–510.
- Nikitović, Vladimir. „Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u regionu bivše Jugoslavije." *Stanovništvo* 54, 2 (2016): 27–58.
- Rašević, Mirjana. *Migration and Development in Serbia*. Belgrade: International Organization for Migration, 2016.
- Szreter, Simon. "The idea of demographic transition and the study of fertility change. A critical intellectual history." *Population and Development Review* 19, 4 (1993): 659–701.
- United Nations. *World Population Prospects – The 2017 Revision, Key findings and advance tables*. New York: United Nations – Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2017.
- United Nations Population Fund. *ICPD Beyond 2014 Review in the UNECE Region*. New York, Geneva: United Nations Population Fund (UNFPA), UNECE, 2013.
- Van de Kaa, Dick. "Temporarily New: On Low Fertility and the Prospect of Pro-natal Policies." *Vienna Yearbook of Population Research* (2006): 193–211.
- Van Dyk, Silke, Stephan Lessenich, Tina Denninger and Anna Richter. "The Many Meanings of 'Active Ageing'. Confronting Public Discourse with Older People's Stories." *Recherches sociologiques et anthropologiques* 44, 1 (2013): 97–115.

Vladimir Nikitović

## WHY IS IT IMPORTANT TO HAVE A POLICY RESPONSE TO FUTURE DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN SERBIA?

---

### Summary

The paper lists some of the most important, or at least the most striking demographic challenges that Serbia is already facing or will do so in the near future. Their common denominator is that they require a long-term strategy, which, by its very nature, cannot depend on short- and medium-term political goals.

The paper's considerations rely on the recent population projection of Serbia, which was grounded on two general concepts – the post-transition recovery of the total fertility rate in accordance with the model presented in the 2015 World Population Prospects, and the “migration cycle model” assuming that all of Europe will eventually experience the transition to net immigration. The first concept assumes that the TFR will converge to the long-term level projected for Southern Europe (1.8) in 2100, while the second implies the realization of the EU enlargement to the East as a pivotal condition for a hypothesis on the migration transition with a symbolic turning point in the transition process (2035).

The greatest chances are that the population of Serbia will be reduced by more than a quarter between 2015 and 2055, which puts it among the countries set to experience the strongest decrease (over

15%) in global terms – mainly countries of the former Eastern Bloc. The old-age dependency ratio is likely to grow by 75% by mid-century, which is certainly the most important long-term demographic implication of future trends. Yet, that rise has its limits. Therefore, the next four decades will be the most challenging period of getting used to the new demographic reality, which, in view of the modern concept of population policy (quality before quantity), does not necessarily have to be bad.

One of the conclusions is that a significant increase in the total fertility rate, i.e. up to and around the replacement level of 2.1, which current official projections consider as the ultimate objective of population policy, is far beyond the possible outcomes. Therefore, the transition towards stable net immigration will become more and more important over the coming decades, bearing in mind the current negative population momentum and the lag in positive effects of a possible rise in fertility rates. However, Serbia is currently far from either a significant increase in fertility or an attraction for immigrants. For this reason, in addition to incentive measures to increase birth rates, the primary goals of population and economic policies should relate to reducing net emigration, and raising the education level and economic activity of the population in the upcoming period.

**Keywords:** migration, below-replacement fertility, population policy, EU enlargement, sustainable demographic development